

002/20 UNSETÅA

FYLKE: Hedmark

Kommune: Rendalen, Tynset og Tolga

Nedbørfelt: 627 km²

Toppunkt: 1436 moh.

Utløpspunkt: 275 moh.

Marin grense: -

Kraftpotensial: 218 GWh (50 GWh)

SP-kategori: III

Økonomiklasse: 3

Naturgeogr. region: 35, 33d

Vassdraget renner mot sør og slutter seg til Tysla ved Elvål hvor hovedelva tar navnet Rena. Nedbørfeltet har et typisk innlandsklima. Årsnedbøren er i størrelsesorden 500 mm, hvorav mest faller i sommermånedene. De største flommene i vassdraget inntreffer normalt i mai måned og kommer som et resultat av snøsmeltingen. Den største vannføringen som er målt ved Unset er på 286 m³/s (mai 1978). Vassdraget har oftest også en liten høstflom mens det er lavest vannføring om vinteren.

Ca halvparten av nedbørfeltet ligger over tregrensen. Høyfjellsområder dominerer i den østlige delen med Gråhøgda som feltets høyeste topp. Nord for Gråhøgda ligger Spekesjøene, som sammen med Stortjønn i nord, kan betraktes som vassdragets kilder. Fra Nordre Spekesjøen renner Svartspeka nordvestover gjennom Spekedalen som er vid øverst, men som går over i trange juv, Spekehoggene, før samløp med Brya. Etter samløp vider igjen dalbunnen seg ut. Herfra renner hovedelva som først heter Brya, deretter Finnstadsåa, seinere Unsetåa, mot sør. Lange strekninger er preget av at elva har lite fall. Finnstadsjøen ligger i hovedvassdraget og er nedbørfeltets største innsjø med et areal på 1,3 km². Neka som kommer fra Neksjøen, slutter seg til hovedvassdraget fra øst. Dette sidevassdraget er rikt på myrer. Vassdraget har få større innsjøer, men har mange små tjern og dammer i subalpin sone. I sentrale deler av Unsetåas feltet er det tungt forvitrelig grunnfjell bestående av granitt. Feltet for øvrig er dominert av sparagmitt. I nordøst finnes et mindre område med gabbro.

Områdene rundt Finnstadsjøen har bærlyng-barblandingskog med furu som dominerede treslag. Bjørk er også vanlig og ned mot sjøen vokser også gråor-heggeskog, særlig i sørenden.

I hoveddalføret nord til Spekehoggene ligger gårdene forholdsvis tett. Veinettet er også godt utbygd her. Veinettet for øvrig innskrenker seg til et fåtall skogsbilveier. I hovedvassdraget er det foretatt forbygninger flere steder. Finnstadsjøen har tidligere vært regulert i forbindelse med fløtning i vassdraget. Sidevassdragene Neka og Speka er lite berørt av tekniske inngrep.

Naturfaglige verdier

Samlet sett blir nedbørfeltet karakterisert som typisk for de nordlige deler av Østerdalen som ligger på tungt forvitrelige bergarter. Særlig de to sidevassdragene Neka og Speka som kommer inn fra øst er lite påvirket av tekniske inngrep og har betydelig referanseverdi.

Vassdraget grenser i øst til det vernede Trysilvassdraget og i sør til Mistra. Nekmyrene er vernet som naturreservat.

Geofag

Hoveddalføret følger den store Rendalenforkastningen. Retningen nord-sør er således bestemt av denne. Dalformen er likevel tydelig glasial med sin U-form. Østsiden er imidlertid brattere enn vestsiden. Dette skyldes bl.a. at denne utgjøres av mer motstandsdyktig berggrunn. Spekedalen som har retningen nordvest-sørøst følger bergartenes strøkretning. Den er videre og ikke så dyp som hoveddalen.

Fjellområdene mellom dalførene har tydelig paleiske trekk med vide forsenkninger og avrundede fjellformer. Sidevassdraget Neka drenerer en stor del av dette området.

Nekas dalføre er hengende i forhold til hoveddalen. Fossen Nefallet, som elva skaper før samløp med Unsetåa, representerer det høyeste urørte fossefallet i Hedmark.

Mellom Spekedalen og hoveddalen har Speka formet en kraftig nedskjæring, Spekehoggene. Unsetåas nedbørfelt ligger nær der isskillet lå under den siste aktive fasen av siste istid. Dette har hatt stor betydning for fordelingen og utformingen av løsmassene. Store deler av området er dekket av løsmasser og man finner et rikholdig utvalg av kvartærgeologiske erosjons- og akkumulasjonsformer. Tydelige strandlinjer (seter) fra de store bredemte sjøene under isavsmeltningstida kan følges over lange strekninger, f.eks. i dalsiden opp mot Fonnåsfjellet over mer enn 10 km.

Spekehoggene, Spekas vifte og Storrøstefloen viser, sett i sammenheng, forholdet mellom form og prosess i en historisk utvikling. Under dagens forhold synes den fluviale aktiviteten i Unsetåa å være relativt moderat.

*Stor verneverdi ****

Botanikk

Stor variasjon i topografi, klima og dels geologi gir stor diversitet både i flora, vegetasjon og produktivitet. En rekke sjeldne østlige arter er registrert, deriblant huldregras, huldreblom og skogsøtegras. Forekomsten av klåved og doggpil er knyttet til vannstrengen. Kalkvegetasjon er registrert i flere områder.

De nordøstre delene av vassdraget er egnet som referanseområde og som typeområde for fattig nordøstlig vegetasjon. Forekomsten av flere sjeldne østlige arter, mange ulike vegetasjonstyper og tilnærmet uberørte områder gjør vassdraget interessant i forsknings- og undervisningssammenheng.

*Stor verneverdi ****

Landfauna

Fuglefaunaen knyttet til våtmark må betegnes som meget rik. Alle artsgrupper er godt representert og de fleste arter i regionen finnes i nedbørfeltet. Nekmyrene naturreservat er den rikeste enkeltlokalitet. Her er det påvist 10 andearter og 14 vadefuglarter i til dels store bestander. Den fåtallige fjellmyrløperen har her sin mest tallrike forekomst i Hedmark. Mange av våtmarksartene forekommer også i andre deler av feltet. Spurvefuglfaunaen synes å være arts- og individrik i deler av hoveddalføret. Kongeørn og jaktfalk hekker årvisst innen området.

Alle fire hjortearter finnes. Bever forekommer. Gaupe er vanlig. Stort mangfold i naturtyper sammen med stor grad av uberørthet, gir grunnlag for en artsvariasjon som ligger over gjennomsnittet for regionen.

*Meget stor verneverdi *****

Vannfauna

Nedbørfeltet har få innsjøer. De karakteriseres som næringsfattige (oligotrofe). Vannene er svakt sure og med lavt elektrolyttinnhold. Ferskvannsfaunaen er typisk for lokaliteter på sure næringsfattige bergarter. Det er ikke påvist sjeldne arter. Her finnes gode bestander av ørret og røye. Fiskebestanden i de fleste elveavsnittene består i hovedsak av småfallen ørret. Størst artsvariasjon forekommer imidlertid i hovedelva opp til Finnstadsjøen med ørret, harr, lake, steinulke og ørekyt. Det er fra gammelt av kjent at det hvert år foregår en betydelig gytevandring av fisk fra Renavassdraget opp i Unsetåa. De to sidevassdragene Neka og Speka er lite påvirket av tekniske inngrep. Disse vassdragene kan være egnede referansevassdrag.

Det er naturlig å anta at Unsetåa ferskvannsbiologisk ikke skiller seg vesentlig fra områdene i øst og sørøst, som er godt ivaretatt gjennom vern av Ljøra, Mistra og Trysilvassdraget. Dokumentasjonen av de ferskvannsbiologiske forhold er imidlertid mangelfull i tilgrensende områder.

*Stor verneverdi ****

Kulturminneverdier

På Fonnås er det funnet en praktspenne fra eldre jernalder og i Unsetgrenda vitner flere funn, bl.a. et skattefunn av sølv, om et rikt vikingtidsmiljø. Bakgrunnen for jernalderbosetningen kan bl.a. være rike utmarksressurser og kontroll over ferdselsknutepunkt. En viktig pilegrimsvei fra Sverige gikk via Fonnås langs Fonnåsfjellet. I utmarksområdene finnes flere store fangstsystemer for elg- og reinfangst, det største med 57 groper som sperrer elgtrekket langs Spekedalen. Interessante spørsmål er knyttet til om fangstgropssystemene ble anlagt av steinalderjegere fra Femunden, av vikingtidsbønder fra Unset eller av samiske fangstfolk. Skriftlige kilder forteller om samisk bruk av Spekedalen og tilstøtende områder på 1700- og 1800-tallet.

De tre grendene Unset, Finnstad og Brydal har gårdsbebyggelse med verdifulle gamle bygninger. I Unset er det flere 1700-tallshus. To stabbur og to barfrøstuer er fredet. Ved vassdraget ligger vassdrevne anlegg. I utmarka er det minner som utløer og utslåtter, bl.a. ved Kilen hvor Unsetåa renner i slynger mellom frodige slåttenger. Spekedalen har vært seterdal. Her finnes bl.a. fem intakte seteranlegg med opptil 200 år gamle hus. Det fredete Rausjødalen setermeieri fra 1856 er landets eldste og Nord- Europas første produsenteide meieri. Ved Spekesjøene og Speketjernet ligger fem naust og to buer, derav en sjelden ljørbu, en bu med ljøre. Tufter, åkerreiner o.a. i Spekedalen er knyttet til tradisjon fra finsk bosetning.

Området er rikt på kulturminner som dekker et langt tidsrom knyttet til flere kulturgrupper. Spekedalen peker seg ut som et interessant forskningsområde, med både samisk, norsk og finsk utnyttning. Kulturminnene har kunnskapsverdier i lokal og regional sammenheng. Rausjødalen meieri er av landets viktigste minner fra seterbrukets historie. Kulturminner og kulturlandskap har store opplevelsesverdier, og mange kulturminner har funksjonell eller visuell tilknytning til vassdraget.

*Meget stor verneverdi *****

Friluftstinteresser

Landskapet er variert, og særlig Spekedalen skiller seg ut fra andre dalfører i Østerdalsregionen. Store deler av feltet er svært godt egnet til friluftslivsaktiviteter, spesielt fjellområdene øst for hoveddalføret. Den nordre delen er bindeledd mellom DNTs rutenett i Rondane og Femundsmarka. De aktivitetene som utøves er fotturer, skiturer, bærturer, jakt og fiske, i mindre grad bading og båtbruk. Området brukes også til trenings- og mosjonsaktiviteter.

*Meget stor verdi *****

Landbruksinteresser

Det drives aktivt jordbruk i grendene Unset, Unsetbrenna, Brydalen og Finnstad. Næringsvirksomheten er for øvrig sterkt avhengig av landbruket. Husdyrbruk er den dominerende driftsformen i jordbruk. Området sett under ett har betydelige utviklingsmuligheter. Disse er knyttet til kultivering av en del større sammenhengende dyrkbare arealer.

*Stor verdi ****

Kraftressurser

En utbygging av Unsetåa med sidevassdragene Neka og Speka kan skje ved å utnytte fallet mellom Spekesjøene og Unsetåa med Kilen, et bruttofall på ca 430 m. Et magasin på 87 mill m³ kan etableres i Spekesjøene ved en oppdemming og regulering på 30 m. Neka tas inn på tilløpstunnelen. Videre kan en utnytte et fall på ca 100 m i nedre del av Unsetåa mellom Kverningsveien og Elvål.

Inkludert en produksjonsgevinst på 30 GWh i nedenforliggende verk gir utbyggingen 218 GWh midlere årsproduksjon ny, relativt billig kraft. Prosjektet er plassert i kategori III (13) i Samlet plan. I videreføringen av Samlet plan er det vurdert et utbyggingsprosjekt mellom Finnstadsjøen og samløpet med Væråa som med 2 m regulering av Finnstadsjøen gir 15 GWh midlere årsproduksjon i økonomiklasse 5. Prosjektet er delvis ekskluderende i forhold til Neka/Speka/Unsetåa-prosjektet, og er plassert i kategori I (5) i Samlet plan. Dersom vassdraget vernes ovenfor samløpet med Neka, kan trolig et redusert utbyggingsalternativ gi ca 50 GWh uregulert kraft.